

Bambi, de kleine zeemeermin en co. zijn niet zo onschuldig als je denkt

Wat is het echte verhaal? En van wie is het? Klassieke personages veranderen voortdurend van betekenis. Dat moet ook, anders belanden ze al snel op het kerkhof van de vergetelheid.

Veerle Vanden Bosch

6 juli 2024 om 03:00

Tranen met tuiten heb ik gehuild toen Bambi zijn moeder verloor. Ik was een kleuter en zat in een pluchen zetel in de bioscoop op het Brusselse Brouckèreplein, die toen nog de verlokkelijke naam Eldorado had. Wist ik veel dat Bambi geen bedenkfel van Walt Disney was, en dat het oorspronkelijke boek van de Joodse Felix Salten een waarschuwing inhield tegen het groeiende antisemitisme in het Wenen van de jaren 1920.

Ons hoofd zit vol personages, die vaak al tot onze inner circle behoren sinds onze kindertijd en waaraan we met hart en ziel verknocht zijn. Maar soms zijn die figuren losgezongen van hun oorspronkelijke verschijningsvorm. Doordat ze voor allerlei politieke karretjes werden gespannen, een commerciële gedaantewissel ondergingen, of in een ander licht kwamen te staan door de veranderende tijdgeest. Soms zien we dat voor onze ogen gebeuren, en dat leidt geregeld tot hoogoplopende discussies, zoals de commotie rond de sensitivityreaders die aan de slag gingen met de teksten van Roald Dahl.

Wat tot onze kindertijd behoort, is nu eenmaal verbonden met nostalgie en heftige emoties. Maar niets staat buiten de tijd. De wereld verandert, de referentiekaders van lezers veranderen mee. Klassieke personages moeten lenig genoeg zijn om zich telkens weer aan te passen aan de tijdgeest en nieuwe generaties lezers aan te spreken. Boeken veranderen dus onherroepelijk van betekenis, en het is fascinerend om te zien welke omwegen ze daarbij soms afleggen. De expo *Het echte verhaal?* in het Huis van het Boek in Den Haag belicht het parcours van twaalf klassiekers, waarvan de meeste hun wortels hebben in de 19de of 20ste eeuw. De expo is gebaseerd op het boek *Springlevend. Hoe klassieke boeken van betekenis veranderen*, onder redactie van kunsthistorica Saskia de Bodt.

300 jaar goede daden

Toen Hans Christian Andersen zijn sprookje *De kleine zeemeermin* (1837) schreef, zag het er niet meteen naar uit dat het verhaal wereldberoemd zou worden. Lang voor Disney Studios haar Ariël zou dopen, zette hij zijn meermin neer als een naamloze opstandige puber die ernaar verlangt op haar vijftiende verjaardag met haar zussen mee te zwemmen naar de oppervlakte om de wereld van de mensen te zien. Voor één keer is de motor van het verhaal niet een *damsel in distress*, maar een knappe prins die schipbreuk lijdt. Daar

houdt het wel op wat vooruitstrevendheid betreft. Voor het overige is Andersens *De kleine zeemeermin* een moralistisch sprookje over leven, liefde, zelfopoffering en dood. Want de meermin wordt verteerd door liefde en het verlangen naar een onsterfelijke ziel – meerminnen leven weliswaar driehonderd jaar, daarna lossen ze onherroepelijk op in het schuim van de zee. De prijs die ze betaalt om haar dromen na te jagen, ligt hoog: de zeeheks snijdt haar tong uit en zo verliest ze haar prachtige stem. Ze kan dus alleen maar dansen om de prins te verleiden.

Maar haar plan werkt niet, de onverlaat trouwt met een ander. Terugkeren naar haar vorige bestaan kan alleen als ze hem doodt. Maar ze stort zich in zee en lost op – einde verhaal? Nee, want al te drastisch, vond Andersen. Dus bedacht hij een halfhartig slot: de zeemeermin wordt een luchtgeest die drie eeuwen goede daden moet verrichten om alsnog haar hemel te verdienen – al zal ze er dan verdomd hard voor moeten werken. Dat is alvast één onderliggende boodschap van Andersen: het is niet fysieke aantrekkingskracht die overwint, maar wel de stem, de verleiding van het verhaal en de verbeelding, stelt Henk van der Liet in *Springlevend*.

Een goed christen worden en naar de hemel gaan: daarvan blijft in de Disney-versie van 1989 niets over. Het lot van de schattige roodharige Ariël ziet er een stuk rooskleuriger uit dan dat van haar 19de-eeuwse evenknie: ze krijgt haar prachtstem terug, trouwt met haar prins en ze leefden nog lang en gelukkig. Disneys *Little mermaid* was een hit. Het bedrijf overstelpte de wereld met merchandise en duizenden kleine meisjes sloten haar in het hart. Toen in de liveactionremake in 2023 met Halle Bailey een zwarte Ariël aantrad, ontstond er commotie: Disney zwicht voor de woke politiek, klonk het met #NotMyAriel. Een bewering die verbleekte bij de tientallen filmpjes op sociale media waarop de blijdschap te zien was van zwarte meisjes toen ze een Ariël te zien kregen die op hen leek.

Andersens zeemeermin maakte nog een andere omweg. Toen de Deense toeristische dienst in 1967 het Kopenhaagse bronzen beeldje begon uit te spelen dat Edward Eriksen in 1913 maakte in opdracht van Carlsberg-brouwer Carl Jacobsen, groeide dat al snel uit tot een symbool. De Denen projecteerden er een flatterend zelfbeeld op, bescheiden, eenvoudig, met open blik op de wereld en één met de natuur. Die commercialisering lokte ook verzet uit. Eriksens beeld werd onthoofd en meer dan eens beklad met verf.

Maar er ontstond ook een dialoog met andere kunstenaars. Anne-Marie Carl-Nielsen schreef in 1914 een visachtiger zeemeermin, een stuk directer dan de menselijke, romantisch-melancholische versie van Eriksen. Terwijl de beeldhouwer Bjorn Norgaard in 2000 een genetisch gemodificeerd exemplaar maakte, waarmee hij niet alleen verwees naar de commercie rond Eriksens beeld, maar ook naar milieuproblemen en genetische modificatie. Het geeft aan waarom Andersens personage nog steeds zo tot de verbeelding spreekt: het is een hybride wezen, iets vreemds dat zich nooit helemaal laat kennen. En je kunt er nieuwe waarden op projecteren: ecologie, kleinschaligheid, duurzaamheid – ook daarmee willen de Denen zich graag identificeren. In de Deense cultuurcanon is *De kleine zeemeermin* dan ook opgenomen als een van de twaalf belangrijkste werken uit de Deense literatuurgeschiedenis: het staat op het curriculum van het onderwijs en is vaste prik in inburgeringscursussen. Wie een Deen wil zijn, moet Andersens sprookje gelezen hebben.

Schmalzy telenovelle

Het is opvallend hoe sommige personages een rol gingen spelen in de culturele identiteit van landen of groepen. In Zwitserland werd niet alleen Wilhelm Tell, maar ook Heidi ingeschakeld in de nationale imagebuilding. De korte samenvatting van de twee boeken die de diepreligieuze Johanna Spyri in 1880 en 1881 over het weesmeisje schreef – *Heidis Lehr- und Wanderjahre* en *Heidi kann brauchen, was es gelernt hat* – oogt behoorlijk belegen: na de dood van haar ouders gaat Heidi inwonen bij een ongetrouwde tante. Een poos later verhuist ze naar haar opa, die in een afgelegen berghut woont. Daar raakt ze bevriend met de arme geitenhoeder Peter. Nog weer later wordt ze ingeschakeld bij een rijke familie in Frankfurt als gezelschapsdame van hun gehandicapte dochter Klara. Heidi leert bidden en lezen, maar wordt ziek van heimwee in de stad en mag terug naar de Alpen. Als Klara op bezoek komt, leert ze door het eenvoudige boerenbestaan en de gezonde Alpenlucht warempel lopen. Weesmeisje overwint haar tegenslagen en geneest haar dierbaren dankzij haar geloof – het zou de synopsis van een schmalzy telenovelle kunnen zijn.

De Heidi-boeken hadden meteen veel succes, maar Spyri's 'vertrouw op God, dan komt alles goed'-moraal en haar kritiekloze acceptatie van sociale ongelijkheid oogstten ook tegenwind. Hoe kan zo'n oubollig verhaal anderhalve eeuw lang lezers blijven aanspreken? Wat opvalt, is dat de religieuze boodschap in latere bewerkingen al snel naar de achtergrond verdwijnt, schrijft Henk van der Liet in *Springlevend*, ten voordele van een ander thema dat Spyri in de boeken verwerkte: de grootsheid van de natuur en de Alpen tegenover de verstikkende stad. De illustraties laten vooral groene bergweiden vol bloemen zien waar Heidi en Peter tussen de geitjes spelen. In de bewerkingen wordt Zwitserland het ideale land waar het gezond leven is. Zo kreeg Heidi een politieke rol: ze werd ingepast in het beeld dat sinds de 18de eeuw opgang maakte van de Zwitsers als vrijheidslievend volk, mensen die opgroeien in de vrije natuur en hun onafhankelijkheid hartstochtelijk verdedigen. Heidi als symbool voor Zwitserse onafhankelijkheid. Al kwam die heimatliefde later soms ook in een negatieve reuk te staan. Het meisje met het dirndl-jurkje en de korte donkere krullen doorstond de tand des tijds, ook dankzij talloze toneelbewerkingen en verfilmingen, waaronder eentje met Shirley Temple – een blonde versie met pijpenkrullen, de uitzondering bevestigt de regel.

Toen stilaan wat de klad kwam in haar populariteit kwam er redding uit onverwachte hoek: Japan, waar de boeken al in de jaren 1920 waren vertaald en werden bewerkt tot prentenboeken en comics. In 1974, aan het begin van hun carrière, maakten tekenaar Yazao Miyazaki en zijn kompaan Isao Takahata een animatieserie waarin ze Heidi een Japanse make-over gaven: een ontwapenend schattig, eeuwig lachend kawaii-poppetje met de grote ogen van een anime-personage. De serie veroverde de wereld en veroorzaakte ook in Europa een nieuwe Heidi-hype. Het is hun Heidi die vandaag overheerst in de collectieve verbeelding: het optimistische meisje dat de wereld aankan. Tegelijk verwerkten ze er hun bezorgdheid in over de milieuvervuiling die de steile economische groei van Japan in de jaren 1970 meebracht. Hoe ironisch was het dan ook dat de oliereus Chevron Heidi in 1983 inzette als marketingtool: ze gaven Heidi-boeken uit om klanten te lokken. De liefde en zorg voor de natuur is wellicht het haakje waarmee Heidi ook een eigentijds publiek kan aanspreken.

Controversieel meesterwerk

Soms komen klassieke boeken mettertijd in woelig vaarwater terecht. Bij Mark Twains *Huckleberry Finn* (1884) was dat van meet af aan het geval. Het verhaal van de vriendschap tussen de jongen Huck, op de vlucht voor zijn drankzuchtige vader, en de zwarte Jim, die wil ontkomen aan zijn slavenbestaan, veroorzaakte al meteen rimpelingen. Niet vanwege de machtige scènes waarin ze de Mississippi afvaren op zoek naar vrijheid – die maakten van meet af aan indruk –, maar in eerste instantie vanwege het ruwe taalgebruik van Huck. Twain gaf hem het taaltje mee van de volksjongens uit de rivierstadjes van zijn jeugd. “*Rough, coarse and inelegant*”, enkel geschikt voor de sloppenwijken, was het verdict van sommigen. Een ander bezwaar: vriendschap met een weggelopen slaaf was zelfs jaren na de afschaffing van de slavernij in 1865 nog controversieel. Twain was blij met de kritiek: “Dat wordt een verkoop van 25.000 exemplaren”, zou hij hebben gezegd. Het werden er 51.000 in de eerste veertien maanden.

Huckleberry Finn was de eerste Amerikaanse bestseller. Het was een meesterwerk, daar was iedereen het over eens, maar toch bleven moraalridders vinden dat het jongeren op het verkeerde pad kon brengen. Vanaf de jaren 1950 kwam er steeds meer kritiek op het veelvuldige gebruik van het n-woord in de roman. Om die reden staat het boek in veel Amerikaanse scholen op de verboden lijst. Sommige critici zien ook racisme in de houding van Huck. Daartegenover staat dat Mark Twain een vurig pleitbezorger was van de afschaffing van de slavernij en hij Huck laat ondervinden dat zijn racistische vooroordelen over Afro-Amerikanen niet kloppen.

Wat doe je met een klassieker die vanwege het n-woord niet meer toegankelijk is voor scholieren? Je past het taalgebruik aan, was in 2011 het antwoord van een uitgever. Met – u raadt het al – controversie tot gevolg over de gekuiste versie, die het n-woord verving door ‘*slave*’ en het informele ‘*injun*’ door ‘*indians*’. Zo ingrijpen in 19de-eeuwse literatuur kun je niet maken, vonden tegenstanders. Toch werd het boek zo wel weer toegankelijk voor jonge lezers. Er werden in de loop der jaren nog andere trucs bovengehaald om de angel uit het boek te halen: in de *Geronimo Stilton*- en de *Donald Duck*-bewerking losten ze het op door de hoofdpersonages te vervangen door dieren met menselijke trekjes. Eeuwig controversieel, maar *Huckleberry Finn* is nog niet uitgespeeld. In 2001 kwamen *The Simpsons* nog met een bewerking, en onlangs herschreef de zwarte Amerikaanse auteur Percival Everett Twains bestseller vanuit het standpunt van Jim. Zijn roman *James* (2024) werd enthousiast ontvangen.

Het kind en het badwater

Een andere klassieker die veel witte Amerikanen na aan het hart ligt, is de reeks *Het kleine huis* van Laura Ingalls Wilder, gebaseerd op Wilders eigen dagboeken. In acht delen beschrijft ze het moeilijke, avontuurlijke leven van een pioniersgezin in het Midwesten. Dat bestaan was ongemeen hard, en de serie beschrijft dat dagelijkse leven tot in realistisch detail. Op een bepaald moment leefde de familie zelfs een jaar lang in een grot bij een rivier.

De lotgevallen van de Ingalls zijn populair omdat het witte Amerikanen verbindt met hun nog jonge geschiedenis. De familie is zo uitgegroeid tot een toonbeeld van wat als de Amerikaanse identiteit wordt gezien: doorzettingsvermogen, optimisme, familiezin en een christelijk gedachtegoed. De boeken, verschenen tussen de twee wereldoorlogen,

geschreven in de ik-vorm door Laura met wellicht substantiële hulp van haar dochter Rose Lane, hadden veel succes. En met dat succes kwam ook tegenwind. Die concentreerde zich vooral op het derde deel in de serie, *Het kleine huis op de prairie*, dat ook bij ons het bekendst is door de tv-bewerking met Michael Landon in de rol van Pa Ingalls. Daarin vertelt Pa Ingalls de kinderen dat ze op weg zijn naar “een weide die zich verder uitstreckte dan iemand kan zien, en er waren geen mensen”. Maar toen Laura en haar familie in dat gebied arriveerden, rond 1870, werd het bewoond door *native Americans*. Rond die tijd verklaarde de overheid steeds meer verdragen nietig die ze met de oorspronkelijke bewoners had gesloten en verdreef ze hen almaar verder naar het westen. Uit het boek blijkt dat Ingalls Wilder (en haar dochter) dat als een normale gang van zaken beschouwden. In de jaren 1950 veranderde Laura Ingalls de zin in: “En er waren geen settlers. Er leefden alleen indianen.”

In 2018 besloot de American Library Association (ALSC), die in 1954 een jeugdliteratuurprijs naar Laura Ingalls Wilder had vernoemd, dat de prijs niet langer haar naam zou dragen, “omdat het werk van Ingalls Wilder (...) , die het bekendst is vanwege haar *Kleine huis op de prairie*-romans, uitdrukkingen van stereotiepe houdingen bevat die niet consistent zijn met de kernwaarden van de ALSC”. Daaruit blijkt dat de organisatie meer uitgaat van de serie dan van de boeken, concludeert De Bodt. En daarin spelen *native Americans* een prominentere rol. “Bovendien zijn er nog meer delen dan alleen nummer drie, over het jaar op de prairie waarin de familie inderdaad als squatters in het gebied kan worden beschouwd.” Het is een geval van het kind en het badwater, stelt ze: “Een preciezere bron over het leven van toen door de ogen van een kind bestaat niet. Om dat goed te begrijpen zou je de oorspronkelijke boeken moeten lezen.”

Een spin op wereldreis

Klassieke personages veranderen soms ook doordat verhalen meereizen met hun vertellers. Een mooi voorbeeld daarvan is Anansi, die haar wortels in Ghana heeft. Anansi is een mythische spin die haar tegenstanders altijd om de tuin weet te leiden. Niet dat ze zo aardig is: ze is intelligent, maar ook meedogenloos en egoïstisch, altijd uit op eigenbelang. Kortom, Anansi is een slimme schurk, die je kunt vergelijken met onze vos Reynaert.

Met de slaventransporten raakten de Anansi-verhalen ook verspreid in Suriname, de Antillen, Jamaica, de VS en Haïti. Daar werden ze doorverteld – stiekem, want tot slaaf maakten mochten hun eigen cultuur niet beleven. En ze kregen een nieuwe betekenis: ze werden verteld als troost, als herinnering aan thuis, maar ook als onderhuids verzet tegen en kritiek op de slavernij. Zo kreeg Anansi een nieuwe tegenstander: de sterke, maar domme tijger. Je hebt niet veel verbeelding nodig om te zien dat de tot slaaf gemaakte mensen zichzelf in de rol van Anansi zagen, en de tijger symbool stond voor de onderdrukkers. Later maakten de verhalen de oversteek terug naar het Afrikaanse continent vanuit Jamaica, en vanuit Suriname en de Antillen kwamen ze ook naar Europa. Vandaag duikt Anansi steeds vaker op in kinderboeken, waarin haar duistere kant wat wordt bijgevijsd. In 2022 verscheen een bundel met vier *Anangsieh tories* van de Surinaamse schrijver en vrijheidsstrijder Anton de Kom. Hij werd in 1933 uit zijn thuisland verbannen en gaf zijn eigen fantasierijke draai aan de Anansi-verhalen die hij in Nederland aan zijn kinderen vertelde.

Anansi, een trickster en een eeuwige ontsnappingskunstenaar die telkens weer nieuwe rollen opneemt, belichaamt het hele punt van het boek en de expo: wil een personage aanspraak maken op tijdloosheid, dan moet het in beweging blijven. Want zodra lezers de perceptie krijgen dat het zijn relevantie verliest, dreigt de vergeethoek. Wie in steen gebeitelde klassiekers wil, krijgt een kerkhof.

De expo *Het echte verhaal?* loopt nog tot 1/9 in het Huis van het Boek in Den Haag. Het bijbehorende boek van Saskia de Bodt, *Springlevend. Hoe klassieke boeken van betekenis veranderen*, is verschenen bij Hoogland & Van Klaveren.

Bron artikel: *De Standaard*, 6 juli 2024, <https://www.standaard.be/media-en-cultuur/bambi-de-kleine-zeemeermin-en-co.-zijn-niet-zo-onschuldig-als-je-denkt/40794285.html>.

Dit artikel werd gereproduceerd met toestemming van de uitgever, alle rechten voorbehouden. Elk hergebruik dient het voorwerp uit te maken van een specifieke toestemming van de beheersvennootschap License2Publish: info@license2publish.be.